

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 334.732.2:336.77.01

JEL Classification: G23; N23; N24; Q14

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).76-88](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).76-88)

В. В. Зайченко, проф., д-р екон. наук

В. М. Попов, доц., канд. екон. наук

*Центральноукраїнський національний технічний університет, м. Кропивницький, Україна***Державне регулювання аграрного кредитування в Наддніпрянській Україні в ХІХ – на початку ХХ ст.: сучасний науковий дискурс**

Стаття присвячена дослідженню сучасного наукового дискурсу стосовно історії державного регулювання кредитних відносин в Наддніпрянській Україні в ХІХ – на початку ХХ ст. Досліджено й проаналізовано три групи праць сучасних українських учених, зокрема дослідження, присвячені видатним економістам – теоретикам кредитування ХІХ – початку ХХ століття; праці з історії Селянського і Дворянського банків, відділення і контори яких діяли на території українських губерній; дослідження кооперативного кредитування. Доведено, що незважаючи на значну кількість наукових студій з історії кредитування в Наддніпрянській Україні в другій половині ХІХ на початку ХХ століття, у тому числі й аграрного кредитування, сьогодні переважають праці, які розкривають лише окремі аспекти цієї складної і важливої наукової проблеми без належної кооперації між представниками різних галузей знань.

аграрне кредитування, уряд, кредитна політика, банк, кооператив, теорія кредитування

В.В. Зайченко, проф., д-р екон. наук

В.М. Попов, доц., канд. екон. наук

*Центральноукраїнський національний технічний університет, г. Кропивницький, Україна***Государственное регулирование аграрного кредитования в Приднепровской Украине в ХІХ – начале ХХ в.: современный научный дискурс**

Стаття посвящена исследованию современного научного дискурса относительно истории государственного регулирования кредитных отношений в Приднепровской Украине в ХІХ – начале ХХ в. Исследованы и проанализированы три группы работ современных украинских ученых посвященных данной проблеме в частности, исследования посвященные выдающимся экономистам – теоретикам кредитования ХІХ - начала ХХ века; труды по истории Крестьянского и Дворянского банков, отделения и конторы которых действовали на территории украинских губерний; исследования кооперативного кредитования. Обосновано, что несмотря на значительное количество научных исследований по истории кредитования в Приднепровской Украине во второй половине ХІХ начале ХХ века, в том числе и аграрного кредитования, сегодня преобладают работы которые посвящены лишь отдельным аспектам этой сложной и важной научной проблемы без надлежащей кооперации между представителями различных отраслей знаний.

аграрное кредитование, правительство, кредитная политика, банк, кооператив, теория кредитования

Постановка проблеми. Скасування 1 липня 2021 року в Україні мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення та дискусії науковців і політиків щодо цієї проблеми в останні десятиліття значно актуалізували вивчення проблем аграрного кредитування, адже без належної фінансової підтримки учасників земельного ринку неможливо забезпечити їхню конкурентоспроможність та формування справедливої ринкової ціни на землю, а також запобігти зосередженню значних земельних угідь у руках незначного кола осіб. Однією з основних проблем аграрного кредитування є доступність кредитів. Півтора століття тому, після селянської реформи 1861 року, українські аграрії також опинилися перед проблемою забезпечення фінансовими, переважно кредитними, ресурсами для розвитку сільськогосподарського

виробництва, зокрема придбання земельних ділянок та реманенту для обробітку земель і збору врожаю. Вивчення історичного досвіду аграрного кредитування в Україні з урахуванням його позитивних і негативних складових може допомогти уникнути помилок минулого й розробити оптимальний механізм забезпечення доступними кредитами сільськогосподарських товаровиробників, особливо дрібних господарств. Усе це безперечно актуалізує сучасні наукові студії з історії кредитування в Наддніпрянській Україні в другій половині XIX на початку XX століття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан сучасного наукового дискурсу проблеми історії аграрного кредитування в Наддніпрянській Україні, практично не досліджений науковцями. Певні аспекти цієї складної проблеми переважно побіжно розглядаються істориками у спеціальних історіографічних студіях, присвячених вивченню праць з аграрної [29] та економічної історії [11; 12; 28; 30; 47]. Разом з тим, недостатність вказаних досліджень та важливість даного напрямку в контексті формування наукових засад кредитування не викликає заперечень і визначає цільову спрямованість даного дослідження.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути сучасний науковий дискурс щодо аграрного кредитування в Наддніпрянській Україні в другій половині XIX на початку XX століття та визначити перспективні напрямки подальших наукових студій з даної проблеми. Для досягнення означеної мети й реалізації відповідних дослідницьких завдань авторами застосовувалися емпіричні та теоретичні методи наукових досліджень, зокрема методи аналізу та синтезу, метод наукової абстракції та інші, характерні для досліджень з економічної історії [31].

Виклад основного матеріалу. За останні роки в Україні з'явився корпус різнопланових наукових студій істориків, економістів та юристів, у яких розглядаються ці проблеми. Ці праці різняться як глибиною вивчення проблеми аграрного кредитування, так і спектром досліджуваних питань. Увесь корпус праць сучасних українських вчених, який і формує сучасний науковий дискурс щодо історії аграрного кредитування в Наддніпрянській Україні в другій половині XIX – на початку XX століття, ми вважаємо за доцільне розділити на 3 групи: 1) дослідження, присвячені видатним економістам – теоретикам кредитування XIX – початку XX століття; 2) праці з історії Селянського і Дворянського банків, відділення і контори яких діяли на території українських губерній; 3) дослідження кооперативного кредитування.

Зупинимося на першій групі праць. Серед вітчизняних економістів - розробників теоретичних засад кредитування, особливе місце посідають постаті М. Бунге та М. Туган-Барановського.

Науковій спадщині М. Бунге в контексті розробки теорії кредитування та банківництва присвячено ряд праць сучасних учених. Серед українських науковців немає єдиної думки щодо теоретичного надбання цього вченого. Так, зокрема, на думку американського дослідника українського походження Івана-Святослава Коропецького [13] та харківського науковця Ернеста Лортикяна [21], М. Бунге не мав відношення до розвитку економічної теорії. Проте значна частина учених високо оцінюють його наукову та практичну діяльність. Вікторія Небрат цілком справедливо наголошує, що «відмова вченому в оригінальності та «тавро» еkleктика, який нічого нового не вніс в економічну теорію, є необґрунтованими» [25, с. 254]. І дійсно, М. Бунге зробив значний внесок у розвиток економічної теорії в середині XIX ст., особливо в розробку теорії кредиту, на чому наголошували і його сучасники, зокрема видатний український економіст М. Туган-Барановський [44]. О. Левченко та М. Орлик вважають, що «наукова та урядова діяльність професора Київського університету М. Х. Бунге стала продовженням та безпосередньою реалізацією ідей А. Сміта та інших представників

класичної школи» [18, с. 90]. Київська дослідниця Ксенія Лопух, аналізуючи працю М. Бунге «Теорія кредиту», наголошує, що важливість наукового доробку ученого «полягає у тому, що глибокий науковий аналіз кредитних відносин остаточно формує розуміння вченим визначальної ролі кредиту для розвитку ринкових відносин у пореформений період» [19, с. 75]. Аналізуючи сучасний науковий дискурс щодо розробки М. Бунге теоретичних засад кредитування, необхідно враховувати, що він був не лише вченим-теоретиком, а й практиком, розумів усі недоліки тогочасної урядової кредитної політики, що знайшло відображення у його працях. Саме на цьому наголошує відомий український економіст Віктор Базилевич, вказуючи, що «вчений доводив, що розквіт сільського господарства залежить від державної підтримки найпрацьовитіших та найбільш ініціативних селян, які ведуть господарство фермерськими методами. За його рекомендацією Селянський банк підсилив кредитну підтримку заможного селянства, частка якого серед сільського населення після 186 р. неухильно зростала і становила до 90-х рр. XIX ст. 30 %» [1, с. 47].

Такої ж позиції щодо теоретичних і практичних розробок М. Бунге дотримується й інша відома українська вчена Лариса Горкіна, яка серед реформаторських кроків М. Бунге вказує на практичну діяльність ученого, яка ґрунтувалася на його концепції: «розвиток стійкого і доступного для всіх прошарків суспільства кредиту та покращання грошової системи без обмеження торгівлі й промисловості; влаштування Селянського (1882) та Дворянського (1885) поземельних банків» [7, с. 79]. М. Бунге, як і більшість українських дослідників другої половини XIX століття, дотримувався необхідності зміни економічної доктрини «від класичних ідей свободи підприємництва до обґрунтування засад необхідності регулювання економічного розвитку, активної ролі держави у цьому процесі та важливості узгодження конкретних форм регулятивного впливу державних та суспільних структур з ринково-конкурентними механізмами регулювання» [45, с. 113]. Особливо це стосувалося кредитної політики, саме на цій принциповій позиції ученого, яка суперечила концепції німецького економіста А. Вагнера, наголошує професор Валентина Фещенко [45, с. 113–114].

Дослідниця, підтримуючи концепцію М. Бунге, вказує, що «завдання аналізу втручання держави в економічне життя було надзвичайно актуальним, зважаючи, насамперед, на значні відмінності у становленні ринкових відносин в українській економіці, порівняно з країнами Західної Європи. Якщо функції державного регулювання в розвинених країнах Заходу здійснювалися через соціально-економічну, валютно-фінансову, структурно-інвестиційну політику, використовуючи такі важелі, як законодавство, митні тарифи, податки, кредити, пільги, державні гарантії, регулювання фінансового ринку, то сфера економічної діяльності держави в Росії в другій половині XIX ст. була набагато ширшою» [45, с. 115]. М. Орлик, аналізуючи погляди М. Бунге на роль держави у регулюванні кредитної політики, наголошує, що вчений «звертав увагу на постійний тиск з боку держави на лихварів та на неможливість легально займатися кредитною справою приватним особам в першій половині XIX ст., що було одним із основних факторів ризику, який сприяв подорожчанням кредитів» [32, с. 124]. Київський економіст Анатолій Маслов також акцентує увагу на розумінні М. Бунге необхідності державного регулювання кредитної політики. Серед виділених «заходів активізації ролі держави, запропонованих М. Бунге, учений виділяє те, що (авт.) державні органи мають виступати гарантом повернення коштів при отриманні приватними підприємцями позик від різних кредиторів: «Цей захід, при достатній розпорядливості, нічого не коштує уряду, і має ту вигоду, що запобігає безпечності народу, до якої веде офіційна благодійність» [24, с. 150].

На ролі М. Бунге у розвитку іпотечного кредитування акцентував увагу Р. Толстов, вказуючи, на те, що реальними клієнтами іпотечних закладів у Наддніпрянській Україні, як у цілому й у Російській імперії, «були майже виключно поміщики, які брали позички під заклад своїх маєтків, і часто-густо їх не повертали. Селяни ж (як кріпаки, так і вільні) були фактично позбавлені права брати участь в іпотечних операціях» [43, с. 174]. Р. Толстов цілком аргументовано наголошує, що на висновки М. Бунге «не вплинула й позиція тих економістів (Нобак, Жоссо та ін.), які стверджували, що створення іпотечних банків веде до збільшення боргу, який лежав на маєтках, до розтрати капіталу й купівлі земель для спекулятивних оборудок. З цього приводу він зазначав: «Збільшення боргів при квітучому стані народного господарства вказує на прирощення продуктивних витрат; розтрата капіталів не становить провини кредиту, а спекулятивні купівлі слугують для переходу маєтків в руки людей підприємливих, котрі розраховують привести їх в кращий стан, або ж повернути в ошадну касу, вбираючи доходи, що утворювалися раніше на безпосереднє задоволення потреб» [43, с. 174].

Іншим вітчизняним ученим, чий теоретичний доробок, у тому числі й з питань кредитування, увійшов до скарбниці світової економічної думки, є М. Туган-Барановський. Наукова спадщина цього видатного економіста посідає значне місце в сучасному вітчизняному та зарубіжному науковому дискурсі. Так, зокрема, його погляди на кредитування, у тому числі й аграрного сектору та роль держави в цьому процесі стали предметом дослідження Л. Горкіної [6], Л. Жукова [8], С. Злупко [10], С. Кучина [17], К. Лопух [20], І. Макаренко [23], С. Орлик [37] та інших.

Л. Жукова наголошує, що концепція М. Туган-Барановського щодо державного регулювання кредитної політики тісно пов'язана з поглядами вченого на власне грошово-кредитну систему, тобто «сукупність заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на регулювання економічного зростання, стримування інфляції, забезпечення зайнятості й вирівнювання платіжного балансу, – слугує одним з найважливіших об'єктів втручання держави у процес відтворення і є тим складником економічного життя країни, без регулювання якого неможливий ефективний розвиток вітчизняної економіки» [8, с. 261].

На важливий аспект державного регулювання кредитної політики у науковій спадщині М. І. Туган-Барановського вказує К. Лопух, підкреслюючи, що «невідповідність між обсягами зростання кредиту, спекуляціями та надмірним нагромадженням фінансового капіталу та розвитком виробництва спричиняє кризу: економічне зростання сповільнюється і розпочинається низхідна фаза циклу» [20, с.125]. Авторка наголошує, що «М. І. Туган-Барановський передбачив явище, притаманне сучасному грошово-кредитному господарству, – явище «фінансових бульбашок», коли надмірний оптимізм економічних суб'єктів і динамічне зростання обсягів фінансового капіталу сприяють масштабному розвитку фінансових ринків» [20, с. 125]. Аналогічні висновки робить і В. Захарченко, наголошуючи, що учений «передбачив таке явище, як виникнення «фінансових бульбашок». До речі, воно притаманне й сучасному грошово-кредитному господарству України» [9, с. 171].

Аналізуючи сучасний науковий дискурс на наукові погляди М. І. Туган-Барановського щодо державного регулювання кредитування, необхідно враховувати й той факт, що значна частина сучасних науковців розглядають їх у контексті розвитку кооперативного кредитування.

Стосовно сучасних досліджень з історії Селянського і Дворянського банків, відділення і контори яких діяли на території українських губерній, не можна залишити поза увагою праці В. Венгерської [2], О. Краснікової [14-15], А. Криськова,

В. Терещенко [16], Н. Новікової [26], А. Опрі [27], М. Орлика [33-35], Д. Селіхова [41] та ін.

Так, зокрема, В. Венгерська, у цілому позитивно оцінюючи діяльність Селянського банку, вказує, що він «був послідовним розвитком основ, закладених у Положеннях 19 лютого 1861 року земельної власності, котрі віддавна вкоренилися в умовах і звичках українського селянина. Саме Селянський поземельний банк стає пізніше значною опорою під час проведення столипінської аграрної реформи, яка мала найбільший успіх в Україні» [2, с. 37]. А от щодо Дворянського банку, то дослідниця цілком слушно наголошує на неоднозначному сприйнятті його тогочасним суспільством та дослідниками, підкреслюючи, що «за нових економічних умов він лише відволікав значні кошти від виробничої, продуктивної сфери та збільшував податковий тягар, який лягав на селян. Можливо, той факт, що у 80 – 90 рр. керуючим Дворянським земельним банком та одночасно Селянським поземельним був учень М. Х. Бунге – Є. Е. Картавцев, який поділяв думку свого вчителя щодо недоцільності відкриття подібної установи, в краї було лише одне відділення банку в м. Києві, і порівняно з іншими державними банками, відділення яких діяли в краї, його оборот та кількість здійснюваних ним операцій були незначними» [2, с. 37]. О. Краснікова вважає, що «під тиском об'єктивних потреб економічного розвитку тогочасний уряд санкціонував створення у 80-х роках XIX ст. загальнодержавних Селянського і Дворянського земельних банків. Одночасно з цим створювалися й акціонерні іпотечні банки, які внаслідок їх більшій відповідності ринковим відносинам не лише успішно конкурували з відповідними державними банками, але й поступово витісняли їх з грошового ринку» [15, с. 9]. Аналізуючи державну політику регулювання кредитування аграрного сектору, О. Краснікова указує на вивчення урядом відповідного досвіду європейських країн та США і спроби відповідного реформування кредитних установ, зокрема на те, що «Головне управління землеробства і землевпорядження у 1910 р. внесло пропозицію заснувати єдиний державний сільськогосподарський банк.

Петро Столипін підтримав цю ідею. Робота над проектом «Статуту сільськогосподарського банку» тривала кілька років і після його смерті у 1911 р. У 1913 р. згаданий проект був поданий на розгляд міністра фінансів, який підтримав ідею єдиного сільськогосподарського банку. Однак практичній реалізації цього проекту зашкодила Перша світова війна» [14, с. 150]. Досить негативну оцінку щодо урядових підходів до іпотечного кредитування в Російській імперії, пов'язаних із діяльністю Селянського і Дворянського банків, дають А. Криськов та В. Грузін, наголошуючи, що «Російська імперія ні у політичному, ні у соціальному відношеннях так і не змогла до кінця XIX ст. вийти із середньовічної парадигми розвитку» [16, с. 142]. М. Орлик позитивно оцінює діяльність Селянського банку, проте щодо Дворянського банку автор указує на помилковість станового підходу урядовців до реалізації кредитної політики держави, зокрема наданню пільгових кредитів дворянству, вказуючи, що «пільговість цих кредитів не мала особливого успіху, оскільки дворянство часто використовувало додаткові фінансові ресурси не для поліпшення ефективності основних засобів, а для отримання короткочасного задоволення своїх особистих потреб» [35, с. 222]. Таку ж негативну оцінку державної кредитної підтримки засобами Дворянського банку надає дослідник історії права Д. Селіхов, наголошуючи, що «напівблагодійна» установа довгострокового кредиту не врятувала помісне дворянство від поступового зменшення їх землеволодіння, знову ж таки внаслідок вкрай неефективного використання і цих державних пільгових кредитів» [41, с. 244].

Розглянемо детальніше дослідження історії та теорії кооперативного кредитування в сучасному вітчизняному науковому дискурсі. Якщо перші дві

(аналізовані вище) групи праць належать економістам, то проблеми історії та теорії кооперативного руху, у тому числі й кооперативного кредитування, стали об'єктом дослідження не лише представників економічної науки, а й істориків та правників. Не буде перебільшенням сказати, що на сьогодні існує більше тисячі праць, у тому числі монографій, дисертацій, статей та інших публікацій із різних аспектів історії сільської кооперації в Україні, в яких більшою чи меншою мірою розглядаються проблеми кредитування. Зупинимось лише на деяких з них, адже осмислення наукових здобутків сучасних дослідників із порушеної проблеми потребує окремої монографічної роботи чи дисертаційного дослідження.

Серед чисельного корпусу праць представників сучасної вітчизняної економічної науки з історії та теорії сільськогосподарської кооперації вагоме місце посідають дослідження професора А. Пантелеймоненка [38–40]. Учений, аналізуючи еволюцію дефініції «кооператив», зазначає, що «світової кооперативної думки вчені-економісти, юристи, практики майже за півтора століття сформулювали десятки визначень поняття кооперативу. Незважаючи на різні підходи, дослідники в цілому однаково відобразили особливість кооперативу, що полягає у демократичній неприбутковій його природі» [40, с. 9]. Щодо концепції М. І. Туган-Барановського на кооперацію, А. Пантелеймоненко указує, що видатний економіст вважав, що «кооператив є шляхом до підвищення прибутковості особистих господарств-членів через взаємодопомогу та скорочення їхніх витрат» [40, с. 12]. Стосовно державного регулювання діяльності кредитних кооперативів А. Пантелеймоненко, визначаючи основні причини затухання кредитно-кооперативного руху, вказує на негативні аспекти державного регулювання, наголошуючи, що «створення перших ощадно-позичкових товариств відбувалося під наглядом Міністерства фінансів. А його накази і розпорядження пригнічували ініціативу малодосвідчених кооператорів. Досить принизливим було і втручання у справи кооперативу Міністерства внутрішніх справ, за вказівкою якого день, час і місце зборів членів товариства реєструвалися у відповідній поліцейській установі» [40, с. 150].

Інший відомий сучасний український економіст В. Гончаренко пояснює проблему прискіпливого державного контролю за діяльністю кредитних кооперативів особливостями економічного стану українського селянства, наголошуючи, що «суттєва відмінність між німецькими та українськими кредитними товариствами полягала в тому, що перші, не маючи пайового капіталу, залишались незалежними та самостійно формували свої кошти для діяльності (пасив). Відсутність пайового капіталу в українських кредитних товариствах дала привід для встановлення державної опіки у формі державного кредитування та державного нагляду. Була створена цілісна, досить складна система кредитування товариств за рахунок коштів державного банку та державних ощадних кас. Ця система кредитування була тісно пов'язана із системою постійного нагляду та втручанням державних чиновників у діяльність кредитних товариств» [5, с. 162].

Історик Г. Цибуленко вважає, що «що держава, фінансуючи товариства, бажала простежити і проконтролювати правильність використання коштів. Це мало позитивне значення на етапі формування товариств і особливо при врахуванні попереднього досвіду розвитку кредитної кооперації... до 1904 р.» [46, с. 52].

В. Власенко, аналізуючи урядову політику щодо закладів дрібного кредиту указує на вдосконалення імперського законодавства, яке сприяло розвитку кредитної кооперації, наголошує, що «ухвалене 1904 р. нове «Положення про установи дрібного кредиту» розширило коло операцій кооперативів, надало можливість створювати земські каси дрібного кредиту, що кредитували товариства, і союзи кредитних

кооперативів. Фінансування товариств та контроль за їх діяльністю покладалися на Управління у справах дрібного кредиту. У зв'язку з проведенням столипінської аграрної реформи відбулися зрушення у земельних відносинах. Зросла товарність значної частини селянських господарств, що давало можливість селянам направляти частину коштів на інтенсифікацію виробництва» [4, с. 12]. М. Орлик також позитивно оцінює Положення 1904 р., вказуючи на урядові заходи щодо здешевлення кредитних продуктів, зокрема «для конкурування із досить популярними в селах лихварями, що також активно надавали дрібні споживчі та комерційні кредити, ... заклади дрібного кредиту були звільнені від гербового податку, що позитивно вплинуло на здешевлення кредитів для населення» [35, с. 91]. В. Вісин також акцентує увагу на еволюції правового регулювання діяльності кредитної кооперації, підкреслюючи, що «зрушення в правовій базі (положення 1895 р. і 1904 р. про установи дрібного кредиту, зразкові статuti земських кас дрібного кредиту, кредитного та ощадно-позичкового товариств, прийнятих у 1905–1906 рр., типовий статут кредитних товариств 1911 р.), утягування широких суспільних верств у сферу фінансово-кредитних відносин призвели до стрімкого піднесення кредитно-кооперативного руху на початку ХХ ст.» [3, с. 227].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Незважаючи на значну кількість наукових студій з історії кредитування в Наддніпрянській Україні в другій половині ХІХ на початку ХХ століття, у тому числі й аграрного кредитування, сьогодні переважають праці, присвячені лише окремим аспектам цієї складної і важливої наукової проблеми без належної кооперації між представниками різних галузей знань. На думку авторів, досить перспективним у студіюванні історії аграрного кредитування в Наддніпрянській Україні в другій половині ХІХ на початку ХХ століття має стати синектика, тобто наукова кооперація представників різних спеціальностей: економістів, істориків та юристів, яка дасть змогу комплексно вирішити таку складну наукову проблему з урахуванням економічної складової (визначення найбільш оптимальних науково обґрунтованих способів кредитування), антропологічного підходу (розуміння сприйняття позичальником переваг того чи іншого кредитного продукту для розвитку господарства) та вивчення правового регулювання кредитних відносин. Саме такий підхід, на наше переконання, уможливить не лише різнобічне вивчення проблеми історії аграрного кредитування в Наддніпрянській Україні в другій половині ХІХ на початку ХХ століття, а й дозволить запропонувати сучасним кредиторам механізм розробки збалансованих і доступних кредитних продуктів, які будуть стимулювати розвиток аграрного сектора зокрема та економіку України в цілому.

Список літератури

1. Базилевич В.Д. Микола Бунге – вчений-економіст, ректор Київського університету, державний діяч-реформатор. *М. Бунге: сучасний дискурс*. К.: Знання, 2005. С.29-55.
2. Венгерська В.О. Утворення та діяльність державних банківських установ на Правобережній Україні у другій половині ХІХ ст. Київ 1997. 40 с.
3. Вісин В. В. Кооперативний рух на Волині у другій половині ХІХ – першій третині ХХ ст.: дис. ... д-ра. іст. наук: 07.00.01. Луцьк, 2015.
4. Власенко В. І. Кредитна кооперація Лівобережної України другої половини ХІХ - початку ХХ ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків, 1998. 17 с.
5. Гончаренко В.В. Становлення світової системи кредитної кооперації: теорія, методологія, практика: дис. ... д-ра. екон. наук: 08.05.01. Київ, 2002. 522 с.
6. Горкіна Л.П. На перехресті парадигм: М.І. Туган-Барановський в історії економічної думки. К., 2021. 574 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/mg/336.pdf> (дата звернення 15.04.2021)
7. Горкіна М. Наука і управління: феномен М.Х. Бунге. *Бунге: сучасний дискурс*. К.: Знання, 2005. С.70-81.

8. Жукова Л.М. Роль держави в економічному розвитку: основні теоретичні підходи. *Проблеми економіки*. 2018. № 1. С. 257-264.
9. Захарченко В.І. Теоретичні засади реформування кредитної системи України. *Економічний форум*. 2021. № 1. С. 166-175.
10. Злупко С.М. Михайло Туган-Барановський: Український економіст світової слави. Львів: Каменяр, 1993. 192 с.
11. Істоміна А. Історіографічні студії з фінансової політики уряду Російської імперії в Україні у 1861-1917 рр. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. 2019. Вип. 43. С.69-82.
12. Істоміна А.О. Сучасні історіографічні джерела як складова наукової комунікації з проблем державного регулювання грошового обігу та діяльності фінансово-кредитних установ у Наддніпрянській Україні в пореформений період. *Соціум. Документ. Комунікація: збірник наукових статей. Серія «Історичні науки»*. Переяслав-Хмельницький, 2019. Вип. 8. С. 156–185.
13. Коропецький І.-С. Українські економісти XIX століття та західна наука. К. : Либідь, 1993. 192 с.
14. Краснікова О.М. Фінанси і кредит у сільському господарстві Лівобережної України (друга половина XIX – початок XX ст.) : історико-економічне дослідження. Полтава: РВВ ПДАА, 2018. 237 с.
15. Краснікова О.М. Фінанси та кредит у сільському господарстві Лівобережної України епохи вільного підприємництва (1861-1917 рр.): автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.04. Київ, 1999. 17 с.
16. Криськов А. Грузін В. Державні установи іпотечного кредитування в губерніях правобережної України (кінець XIX ст.). *Галицький економічний вісник*. 2018. № 1. С. 132-145.
17. Кучин С.П. Проблема державного регулювання економіки в період становлення ринкових відносин в Україні у працях М. І. Туган-Барановського. *Вісник Харківської державної академії культури*. Харків: ХДАК, 2001. Вип. 6. С.133-139.
18. Левченко О.М., Орлик М.В. Теорія кредитних відносин Адама Сміта та її розвиток у теорії кредиту Миколи Бунге. *Фінансово-кредитний механізм розвитку економіки та соціальної сфери: Матеріали II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, 24-25 жовтня 2019 р., м. Кропивницький. К.: «Ексклюзив-Систем», 2019. С.89-90.*
19. Лопух К. В. Теорія кредиту у науковій спадщині М. Бунге: практичний аспект. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2019. Вип. 52. С. 72-86.
20. Лопух К.В. Новаторські ідеї М.І.Туган-Барановського у розвитку теорії грошей. *Український соціум*. 2014. № 4 (51). С.122-129.
21. Лортикян Э.Л. История экономики и экономической мысли Украины: Эволюция рыночной экономики. Харьков: Консул, 2004. 360 с.
22. М. І. Туган-Барановський: вчений, громадянин, державотворець. К.: Наукова думка, 2015. 361 с.
23. Макаренко І.П. Наукова спадщина М. І. Туган-Барановського (до ювілею створення засад теорії інноваційного розвитку економіки в Європі та ювілею Національної академії наук України). *Наука та інновації*. 2018. Т. 14, № 6. С. 5-8.
24. Маслов А.О. Еволюція економічних поглядів М.Х. Бунге. *Бунге: сучасний дискурс*. К.: Знання, 2005. С.142-154.
25. Небрат В.В. Вклад М.Х. Бунге у розвиток теорії грошей, кредиту та кредитно-грошового обігу. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2005. Вип. 37-38. С.253-264.
26. Новікова І.Е. Розвиток банківської системи України в умовах становлення ринкового господарства (друга половина XIX – початок XX ст.): автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.01. К., 2008. 20 с.
27. Опря А.В. Роль Селянського поземельного банку у проведенні столипінської аграрної реформи в Україні (1906-1916 рр.): монографія. Кам'янець-Подільський, 2010. 186 с.
28. Орлик В. Державні фінанси Російської імперії першої половини XIX ст.: стан та основні тенденції. *Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. Вип. 30. С. 96-108.
29. Орлик В.М. Проблеми історії податкової політики Російської імперії в українському селі кінця XVIII – початку XX ст. в аграрній історіографії. *Історія України. Маловідомі імена, події, факти. (Збірник статей)*. Випуск 27. К.: Інститут історії НАН України, 2004. С.224-239.
30. Орлик В.М. Фінансова політика Російської імперії в українських губерніях у XIX ст. (історіографія проблеми). *Проблеми історії України XIX – початку XX ст.* Київ, 2006. 11. С. 85-95.
31. Орлик В.М., Орлик С.В. Теоретико-методологічні та джерелознавчі проблеми економічної історії України. *Універсум історії та археології*. Дніпро, 2019. Т. 2(27). Вип. 2. С. 5-26.
32. Орлик М.В. Еволюція економічної думки в контексті проблеми кредитування у другій половині XVII–середині XIX ст. *Економічний вісник університету*. Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди Випуск № 47 2020 С.121-126.

33. Орлик М.В. Еволюція лихварства в Наддніпрянській Україні (друга половина XVIII–початок XX ст.). *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки*. Полтава, 2019. Вип.1(92). С. 6–14.
34. Орлик М.В. Зародження банківської кредитної системи в Російській імперії та Наддніпрянській Україні у другій половині XVIII–на початку XIX ст. *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*. 2018. Вип.1 (34). С. 75–82.
35. Орлик М.В. Розвиток банківського кредитування в Наддніпрянській Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. *Економічний вісник університету. Переяслав-Хмельницький*. 2019. Вип. 42. С. 217-223.
36. Орлик М.В. Розвиток дрібного кредитування у Наддніпрянській Україні у другій половині XIX – на початку XX сторіч *Центральноукраїнський науковий вісник. Економічні науки*, 2020, вип. 5(38). С.83-96.
37. Орлик С.В. Проблеми фінансової політики Російської імперії в роки Першої світової війни в науковій спадщині М.І. Тугана-Барановського. *Український історичний журнал*. №1. 2017. С.60-72.
38. Пантелеймоненко А.О. Сільськогосподарські товариства України: зародження, основні напрямки діяльності і значення (друга половина XIX-початок XX ст.): автореф. дис... канд. економ. наук: 08.01.04. Київ, 1994. 20 с.
39. Пантелеймоненко А.О. Аграрна кооперація в Україні. Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2008. 347 с.
40. Пантелеймоненко А.О. Становлення кооперації в українському селі: історико-економічні аспекти. Полтава: РВЦ ПУСКУ, 2006. 227 с.
41. Селіхов Д.А. Сільськогосподарський кредит на українських землях Російської імперії у 1861–1917 рр.: історико-правове дослідження. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 296 с.
42. Терещенко В. Д. Роль іпотечних банків у проведенні столипінської аграрної реформи в Україні (1906-1916 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Тернопіль, 2005. 19 с.
43. Толстов Р. М.Х. Бунге – теоретик і практик розбудови підприємницького середовища. *Бунге: сучасний дискурс*. К.: Знання, 2005. С.171-178.
44. Туган-Барановский М. И. Экономическая наука. Энциклопедический словарь. Т. XXVIII. Изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Эфрон. СПб., 1899. С. 851-854.
45. Фещенко В.М. Еволюція методологічних підходів до аналізу економічних процесів у працях М.Х. Бунге. М. *Бунге: сучасний дискурс*. К.: Знання, 2005. С.109-118.
46. Цибуленко Г.В. Кредитна кооперація – шлях селянства у ринок (На матеріалах Півдня України кінця XIX – початку XX століття). Херсон:, 2008. 180 с.
47. Шаравара Т. Сучасна історіографія фінансових реформ Російської Імперії другої половини XIX – початку XX ст. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. 2010. Вип. 103. С.44-47.

References

1. Bazylevych, V.D. (2005). Mykola Bunhe – vchenyy-ekonomist, rektor Kyuyivs'koho universytetu, derzhavnyy diyach-reformator [Mykola Bunge is a scientist-economist, rector of Kyiv University, statesman-reformer]. *M. Bunhe: suchasnyy dyskurs - M. Bunge: modern discourse, 29-55*. K.: Znannya [in Ukrainian].
2. Venhers'ka, V.O. (1997). *Utvorennya ta diyal'nist' derzhavnykh bankiv'skykh ustanov na Pravoberezhniy Ukrayini u druhiy polovyni XIX st. [Formation and activity of state banking institutions on the Right Bank of Ukraine in the second half of the XIX century]*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Visyn, V.V. (2015). Kooperatyvnyy rukh na Volyni u druhiy polovyni XIX – pershiy tretyni XX st. [Cooperative movement in Volyn in the second half of XIX - first third of XX century]. *Doctor's thesis*. Luts'k [in Ukrainian].
4. Vlasenko, V.I. (1998). Kredytна kooperatsiya Livoberezhnoyi Ukrayiny druhoiy polovyny XIX - pochatku XX st. [Credit cooperation of the Left Bank of Ukraine in the second half of the XIX - early XX centuries]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv [in Ukrainian].
5. Honcharenko, V.V. (2002). Stanovlennya svitovoyi systemy kredytnoyi kooperatsiyi: teoriya, metodolohiya, praktyka [Formation of the world system of credit cooperation: theory, methodology, practice]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
6. Horkina, L.P. (2021). Na perekhrestі paradyhm: M.I. Tuhana-Baranovskyy v istoriyi ekonomichnoyi dumky [At the crossroads of paradigms: MI Tugan-Baranovsky in the history of economic thought]. K.: NAN Ukrayiny. *ief.org.ua* Retrieved from <http://ief.org.ua/docs/mg/336.pdf> [in Ukrainian].

7. Horkina, L.P. (2005). Nauka i upravlinnya: fenomen M.Kh. Bunhe [Science and management: the phenomenon of M.Kh. Bunge]. *M. Bunhe: suchasnyy dyskurs - M. Bunge: modern discourse*, 70-8. K.: Znannya [in Ukrainian].
8. Zhukova, L.M. (2018). Rol' derzhavy v ekonomichnomu rozvytku: osnovni teoretychni pidkhody [The role of the state in economic development: basic theoretical approaches]. *Problemy ekonomiky - Problems of the economy*, 1, 257-264 [in Ukrainian].
9. Zakharchenko, V.I. (2021). Teoretychni zasady reformuvannya kredytnoyi systemy Ukrayiny [Theoretical principles of reforming the credit system of Ukraine]. *Ekonomichnyy forum - Economic forum*, 1, 166-175 [in Ukrainian].
10. Zlupko, S.M. (1993). *Mykhaylo Tuhан-Baranovs'kyy: Ukrayins'kyy ekonomist svitovoyi slavy [Mykhailo Tuhан-Baranovsky: Ukrainian economist of world fame]*. L'viv: Kamenyar [in Ukrainian].
11. Istomina, A. (2019). Istoriohrafichni studiyi z finansovoyi polityky uryadu Rosiys'koyi imperiyi v Ukrayini u 1861-1917 rr. [Historiography studios on the financial policy of the government of the Russian Empire in Ukraine in 1861-1917]. *Naukovyy visnyk Izmayil's'koho derzhavnogo humanitarnoho universytetu - Scientific Bulletin of the Izmail State University for the Humanities*, 43, 69-83 [in Ukrainian].
12. Istomina, A. (2019). Suchasni istoriohrafichni dzherela yak skladova naukovoyi komunikatsiyi z problem derzhavnogo rehulyuvannya hroshovoho obihu ta diyal'nosti finansovo-kredytnykh ustanov u Naddnipyrians'koyi Ukrayini v poreformenyy period [Modern historiographical sources as a component of scientific communication on the problems of state regulation of money circulation and the activities of financial institutions in the Dnieper Ukraine in the post-reform period]. *Sotsium. Dokument. Komunikatsiya: zbirnyk naukovykh statey - Society. Document. Communication: a collection of scientific articles*, 8, 156-185 [in Ukrainian].
13. Koropets'kyy, I.-S. (1993). *Ukrayins'ki ekonomisty XIX stolittya ta zakhidna nauka [Ukrainian economists of the XIX century and Western science]*. K.: Lybid' [in Ukrainian].
14. Krasnikova, O.M. (2018). *Finansy i kredyt u sil's'komu hospodarstvi Livoberezhnoyi Ukrayiny (druha polovyna XIX – pochatok XX st.) : istoryko-ekonomichne doslidzhennya [Finance and credit in agriculture of the Left Bank of Ukraine (second half of the XIX - beginning of the XX century): historical and economic research]*. Poltava: RVV PDAA [in Ukrainian].
15. Krasnikova, O.M. (1999). Finansy ta kredyt u sil's'komu hospodarstvi Livoberezhnoyi Ukrayiny epokhy vil'noho pidpryemnytstva (1861-1917 rr.) [Finance and credit in agriculture of the Left Bank of Ukraine of the epoch of free enterprise (1861-1917)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
16. Kryskov, A., & Hruzyn, V. (2018). Derzhavni ustanovy ipotechnoho kredytuvannya v huberniyakh pravoberezhnoyi Ukrayiny (kinets' XIX st.) [State institutions of mortgage lending in the provinces of right-bank Ukraine (late nineteenth century)]. *Halyts'kyy ekonomichnyy visnyk - Galician Economic Bulletin*, 1, 132-145 [in Ukrainian].
17. Kuchyn, C.P. (2001). Problema derzhavnogo rehulyuvannya ekonomiky v period stanovlennya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini u pratsyakh M. I. Tuhан-Baranovs'koho [The problem of state regulation of the economy in the period of formation of market relations in Ukraine in the works of MI Tuhан-Baranovsky]. *Visnyk Kharkivs'koyi derzhavnoyi akademiyi kul'tury [Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture]*, 6, 133-139 [in Ukrainian].
18. Levchenko, O.M., & Orlyk, M.V. (2019). Teoriya kredytnykh vidnosyn Adama Smita ta yiyi rozvytok u teorii kredytu Mykoly Bunhe [Adam Smith's theory of credit relations and its development in Nicholas Bunge's theory of credit]. Financial and credit mechanism of economic and social development: *Materialy II Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi internet-konferentsiyi (24-25 zhovtnya 2019 r.) - Proceedings of the II International Scientific and Practical Internet Conference*. (pp.89-90). K.: Eksklyuzyv-System [in Ukrainian].
19. Lopukh, K.V. (2019). Teoriya kredytu u naukoviy spadshchyni M. Bunhe: praktychnyy aspekt [Credit theory in the scientific heritage of M. Bunge: a practical aspect]. *Istoriya narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoyi dumky Ukrayiny - History of the national economy and economic thought of Ukraine*, 52, 72-86 [in Ukrainian].
20. Lopukh, K.V. (2014). Novators'ki ideyi M.I.Tuhан-Baranovs'koho u rozvytku teoriiy hroshey [M.I. Tuhан-Baranovsky's innovative ideas in the development of the theory of money]. *Ukrayins'kyy sotsium - Ukrainian society*, 4 (51), 122-129 [in Ukrainian].
21. Lortikyan, E.L. (2004). *Istoriya ekonomiki i ekonomicheskoy mysli Ukrainy: Evolyutsiya rynochnoy ekonomiki [History of Economics and Economic Thought of Ukraine: Evolution of a Market Economy]*. Khar'kov: Konsul [in Russian].

22. *Tuhan-Baranovs'kyi M. I.: vchenyy, hromadyanyn, derzhavotvoret's' [Tugan-Baranovsky MI: scientist, citizen, statesman].* (2015). K.: Naukova dumka [in Ukrainian].
23. Makarenko, I.P. (2018). Naukova spadshchyna M. I. Tuhan-Baranovs'koho (do yuvileyu stvorennya zasad teoriiy innovatsiynoho rozvytku ekonomiky v Yevropi ta yuvileyu Natsional'noyi akademiyi nauk Ukrayiny) [Scientific Heritage of Mykhailo Tugan-Baranovsky (on the Occasion of the Anni versary of the Foundation of Innovative Development Theory of Economy in Europe and the Anniversary of the National Academy of Sciences of Ukraine)]. *Nauka ta innovatsiyyi – Science and innovation, Vol.14, 6, 5-8* [in Ukrainian].
24. Maslov, A.O. (2005). Evolyutsiya ekonomichnykh pohlyadiv M.KH. Bunhe [Evolution of economic views M.Kh. Bunge]. *M. Bunhe: suchasnyy dyskurs - M. Bunge: modern discourse, 142-154*. K.: Znannya [in Ukrainian].
25. Nebrat, V.V. (2005). Vklad M.KH. Bunhe u rozvytok teoriiy hroshey, kredytu ta kredytno-hroshovoho obihu [The contribution of M.H. Bunge in the development of the theory of money, credit and monetary circulation]. *Istoriya narodnoho hospodarstva ta ekonomichnoyi dumky Ukrayiny – History of the national economy and economic thought of Ukraine, 37-38, 253-264* [in Ukrainian].
26. Novikova, I.E. (2008). Rozvytok bankivs'koyi systemy Ukrayiny v umovakh stanovlennya rynkovoho hospodarstva (druha polovyna XIX – pochatok XX st [Development of the banking system of Ukraine in the conditions of market economy formation (second half of the XIX - beginning of the XX century)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
27. Oprya, A.V. (2010). *Rol' Selyans'koho pozemel'noho banku u provedenni stolypins'koyi ahrarynoyi reformy v Ukrayini (1906-1916 rr.) [The role of the Peasant Land Bank in the Stolypin agrarian reform in Ukraine (1906-1916)].* Kam'yanets'-Podil's'kyi [in Ukrainian].
28. Orlyk, V.M. (2011). Derzhavni finansy Rosiiskoiimperii pershoi polovyny XIX st.: stan ta osnovni tendentsii. [The state finances of the Russian Empire in the first half of the XIX century: the condition and main tendencies]. *Naukovyi visnyk Izmail'skoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu - Scientific Bulletin of Izmail State University for the Humanities, 30, 96-108* [in Ukrainian].
29. Orlyk, V.M. (2004). Problemy istoriyi podatkovoyi polityky Rosiys'koyi imperiyi v ukrayins'komu seli kintsya XVIII – pochatku XX st. v ahraryniy istoriohrafii. [Problems of the history of tax policy of the Russian empire in the Ukrainian village of the late XVIII - early XX centuries. in "agrarian" historiography]. *Istoriya Ukrayiny. Malovidomi imena, podiyi, fakty - History of Ukraine. Unknown names, events, facts. (Collection of articles), 27, 224-239* [in Ukrainian].
30. Orlyk, V.M. (2006). Finansova polityka Rosiys'koyi imperiyi v ukrayins'kykh huberniyakh u XIX st.(istoriohrafiiya problemy). [Financial policy of the Russian Empire in Ukrainian provinces in the nineteenth century (historiography of the problem)]. *Problemy istoriyi Ukrayiny XIX – pochatku XX st. - Problems of the history of Ukraine in the XIX - early XX centuries, 11, 85-95* [in Ukrainian].
31. Orlyk, V.M., & Orlyk, S.V. (2019). Teoretyko-metodolohichni ta dzhereloznavchi problemy ekonomichnoyi istoriyi Ukrayiny [Theoretical-methodological and source problems of economic history of Ukraine]. *Universum istoriyi ta arkeolohiyi - The Universe of History and Archeology, Vol. 2 (27), 2, 5-26* [in Ukrainian].
32. Orlyk, M.V. (2020). Evolyutsiya ekonomichnoyi dumky v konteksti problemy kredyтування u druhiy polovyni XVII–seredyni XIX st. [The evolution of economic thought in the context of the problem of lending in the second half of XVII-mid XIX centuries]. *Ekonomichnyy visnyk universytetu - Economic Bulletin of the University. Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Hryhoriya Skovorody, 47, 121-126* [in Ukrainian].
33. Orlyk, M.V. (2019). Evolyutsiya lykhvarstva v Naddnipyrians'kiy Ukrayini (druha polovyna XVIII–pochatok XX st.) [Evolution of usury in Dnieper Ukraine (second half of the XVIII-beginning of the XX century)]. *Naukovyy visnyk Poltavs'koho universytetu ekonomiky i torhivli. Seriya: Ekonomichni nauky – Scientific Bulletin of Poltava University of Economics and Trade. Series: Economic Sciences, 1(92), 6-14.* [in Ukrainian].
34. Orlyk, M.V. (2018). Zarodzhennya bankivs'koyi kredytnoyi systemy v Rosiys'kiy imperiyi ta Naddnipyrians'kiy Ukrayini u druhiy polovyni XVIII–na pochatku XIX st. [The Genesis of Banking Credit System of Russian Empire and Pridneprovskiyi Ukraine in the Second Half of XVIII - the Beginning of the XIX]. *Tsentr'al'noukrayins'kyi naukovyy visnyk. Ekonomichni nauky. - Central Ukrainian Scientific Bulletin. Economic sciences, 1 (34), 75-82* [in Ukrainian].
35. Orlyk, M.V. (2019). Rozvytok bankivs'koho kredyтування v Naddnipyrians'kiy Ukrayini u druhiy polovyni XIX – na pochatku XX st. [Development of bank lending in Dnieper Ukraine in the second half of the XIX - early XX centuries]. *Ekonomichnyy visnyk universytetu - Economic Bulletin of the University. Pereyaslav-Khmel'nyts'kyi derzhavnyy pedahohichnyy universytet imeni Hryhoriya Skovorody, 42, 217-223* [in Ukrainian].

36. Orlyk, M.V. (2020). Rozvytok dribnoho kredytuvannya u Naddnipryans'kiy Ukrayini u druhiy polovyni XIX – na pochatku XX storich [The Development of Small Lending in the Naddnieper Ukraine in the Second Half of the 19th - Early 20th Century]. *Tsentral'noukrayins'kyi naukovyy visnyk. Ekonomichni nauky - Central Ukrainian Scientific Bulletin. Economic sciences*, 51 (43), 83-96 [in Ukrainian].
37. Orlyk, S.V. (2017). Problemy finansovoyi polityky Rosiys'koyi imperiyi v roky Pershoyi svitovoyi viyny v naukoviy spadshchyni M.I. Tuhana-Baranov'skoho. [Problems of the financial policy of the Russian Empire during the First World War in the scientific heritage of MI Tugan-Baranovsky]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal- Ukrainian Historical Journal*, 1, 60-72 [in Ukrainian].
38. Panteleymonenko, A.O. (1994). Sil's'kohospodars'ki tovarystva Ukrayiny: zarodzhennya, osnovni napryamky diyal'nosti i znachennya (druha polovyna XIX-pochatok XX st.) [Agricultural societies of Ukraine: origin, main directions of activity and significance (second half of the XIX-beginning of the XX century)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
39. Panteleymonenko, A.O. (2008). *Ahrarna kooperatsiya v Ukrayini [Agrarian cooperation in Ukraine]*. Poltava: RVTS PUSKU [in Ukrainian].
40. Panteleymonenko, A.O. (2006). *Stanovlennya kooperatsiyi v ukrayins'komu seli: istoryko-ekonomichni aspekty [Formation of cooperation in the Ukrainian countryside: historical and economic aspects]*. Poltava: RVTS PUSKU [in Ukrainian].
41. Selikhov, D.A. (2019). *Sil's'kohospodars'kyi kredyt na ukrayins'kykh zemlyakh Rosiys'koyi imperiyi u 1861–1917 rr.: istoryko-pravove doslidzhennya [Agricultural credit in the Ukrainian lands of the Russian Empire in 1861–1917: historical and legal research]*. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. Sprav [in Ukrainian].
42. Tereshchenko, V.D. (2005). Rol' ipotechnykh bankiv u provedenni stolypins'koyi ahrarnoyi reformy v Ukrayini (1906-1916 rr.) [The role of mortgage banks in the Stolypin agrarian reform in Ukraine (1906-1916)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Ternopil' [in Ukrainian].
43. Tolstov, R. (2005). M.KH. Bunhe – teoretyk i praktyk rozbudovy pidpryyemnyts'koho seredovyscha [M.H. Bunge - theorist and practitioner of business development]. *M. Bunhe: suchasnyy dyskurs - M. Bunge: modern discourse*, 171-178. K.: Znannya [in Ukrainian].
44. Tugan-Baranovskiy, M.I. (1899). *Ekonomicheskaya nauka. Entsiklopedicheskiy slovar' [Economic science. Encyclopedic dictionary]*. T. XXVIII. Izd. F.A. Brokgauz, I.A. Efron. SPb [in Russian].
45. Feshchenko, V.M. (2005). Evolyutsiya metodolohichnykh pidkhodiv do analizu ekonomichnykh protsesiv u pratsyakh M.KH. Bunhe [Evolution of methodological approaches to the analysis of economic processes in the works of M.Kh. Bunge]. *M. Bunhe: suchasnyy dyskurs - M. Bunge: modern discourse*, 109-118. K.: Znannya [in Ukrainian].
46. Tsybulenko, H.V. (2008). *Kredytna kooperatsiya – shlyakh selyanstva u rynek (Na materialakh Pivdnyy Ukrayiny kintsya XIX – pochatku XX stolittya) [Credit cooperation - the path of the peasantry to the market (On the materials of the South of Ukraine in the late nineteenth - early twentieth century)]*. Kherson [in Ukrainian].
47. Sharavara, T. O. (2010). Suchasna istoriografiya finansovykh reform Rosiys'koyi Imperiyi druhoi polovyny XIX – pochatku XX st. [Modern historiography of financial reforms of the Russian Empire of the second half of the XIX - early XX centuries]. *Visnyk Kyivsk'oho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriya - Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. History*, 103, 44-47 [in Ukrainian].

Volodymyr Zaichenko, Professor, Doctor of Economics (Doctor of Economic Sciences)

Volodymyr Popov, Associate Professor, PhD in Economics (Candidate of Economic Sciences)

Central Ukrainian National Technical University, Kropyvnytskyi, Ukraine

State Regulation of Agricultural Lending in Naddnieper Ukraine in the 19th - early 20th Centuries: Modern Scientific Discourse

The purpose of the article is to consider the modern scientific discourse on agricultural lending in Naddnieper Ukraine in the second half of the 19th and early 20th centuries and to identify promising areas for further research on this issue. The authors used empirical and theoretical methods of scientific research in particular methods of analysis and synthesis, the method of scientific abstraction, and others characteristic methods of research on economic history to achieve this goal and implement the corresponding research tasks.

In recent years, a body of diverse scientific research of historians, economists and lawyers has appeared in Ukraine in which these problems are considered. These works differ both in the depth of study of the problem of agricultural lending and in the range of studied issues. The entire body of works of modern Ukrainian scientists, which forms the modern scientific discourse on the history of agricultural lending in Naddnieper Ukraine in the second half of the 19th - early 20th century, consists of three groups including in particular : 1)

research, which are devoted to outstanding economists and theorists of lending of the 19th - early 20th century; 2) works on the history of the Peasant and Noble banks, branches and offices of which operated on the territory of the Ukrainian governorates; 3) research of cooperative crediting.

We are obliged to note that despite a significant amount of scientific research on the history of lending (including agricultural lending) in Naddnieper Ukraine in the second half of the 19th and beginning of the 20th century, today prevail works devoted only to certain aspects of this complex and important scientific problem, without proper cooperation between representatives of various branches of knowledge. In the authors' view, synectics that is scientific cooperation of representatives of various specialties: economists, historians and lawyers, should become promising in studying the history of agricultural lending in Naddnieper Ukraine in the second half of the 19th and early 20th centuries. It allows to solve such a complex scientific problem comprehensively and considering the economic component (determination of the most optimal scientifically grounded lending methods) and the historical as well as anthropological approach and the study of the legal regulation of credit relations. In our opinion, it is exactly the kind of approach, that allows not only to study the problem of the history of agricultural lending in Naddnieper Ukraine in the second half of the 19th and early 20th century comprehensively, but also to offer modern lenders a mechanism for developing balanced and affordable credit products that will stimulate the development of the agricultural sector and the economy of Ukraine as a whole.

agricultural lending, government, credit policy, bank, cooperative, theory of lending

Одержано (Received) 26.04.2021

Прорецензовано (Reviewed) 05.05.2021

Прийнято до друку (Approved) 31.05.2021

УДК 332.64(075):336.(477)

JEL Classification: G21; N53; N54

DOI: [https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6\(39\).88-97](https://doi.org/10.32515/2663-1636.2021.6(39).88-97)

В. Є. Швець, доц., канд. екон. наук

Львівський національний університет імені Івана Франка, Львів, Україна

Оцінювання земельних активів України банками Російської імперії на початку XX століття

Розкрито історичні факти проведення оцінювання українських земельних активів банками Російської імперії на початку XX ст. Проведено ретроспективний аналіз оцінки земельних активів у розрізі окремих регіонів України, які входили до складу Російської імперії. Обґрунтовано важливість сьогоденного використання досвіду оцінок земельних активів в Україні у зв'язку із введенням ринку землі. Проведено порівнювальні перерахунки ціни на земельні активи початку XX ст. у сьогоденні співставні ціни.

оцінка, земельні активи, банки, Україна, Російська імперія

В. Е. Швэц, доц., канд. экон. наук

Львовский национальный университет имени Ивана Франка, Львов, Украина

Оценка земельных активов Украины банками Российской империи в начале XX века

Раскрыты факты осуществления оценки украинских земельных активов банками Российской империи в начале XX в. Проведён ретроспективный анализ оценок земельных активов в разрезе отдельных регионов Украины, которые входили в состав Российской империи. Обоснована важность сегодняшнего использования опыта оценок земельных активов в Украине в связи с введением рынка земли. Осуществлены расчёты сопоставимых цен на земельные активы начала XX в. соответствующие сегодняшним экономическим условиям.

оценка, земельные активы, банки, Украина, Российская империя